

पुणे महानगरपालिका: आर्थिक स्वास्थ्य

७ डिसेंबर २०११

मीनल इनामदार

GreenEarth

GreenEarth Social Development Consulting Pvt. Ltd.

contactus.greenearth@gmail.com

(पुणे महापालिकेच्या आर्थिक परिस्थितीचे विश्लेषण)

पुणे महानगरपालिका: आर्थिक स्वास्थ्य

आर्थिक स्वास्थ्य / आर्थिक स्वायत्तता म्हणजे काय?

एखाद्या स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे, उदाहरणार्थ महानगरपालिकेचे आर्थिक स्वास्थ्य म्हणजे करउत्पन्नामध्ये गळती नाही व दीर्घकालीन वाढत्या दराने उत्पन्नाची खात्री. आर्थिक स्वास्थ्य असले की पुढची पायरी आर्थिक स्वायत्तता -म्हणजे आर्थिक निर्णय अधिकार व स्वातंत्र्य.

३५ लाख लोकसंख्या असणाऱ्या व अतिशय वेगाने वाढणाऱ्या पुणे शहराचा वार्षिक खर्च रु. ३००० कोटींच्या वर आहे. शहराचे उत्पन्नही जवळपास तेवढेच. दरवर्षी एवढ्या मोठ्या प्रमाणात होणारा हा खर्च नेमका होतो कशावर व हे एवढे उत्पन्न येते कोठून? खर्च कोणत्या बाबींवर होतो यावरून शहरातील जीवनमानाचा दर्जा ठरणार व उत्पन्नाचे स्त्रोत काय आहेत यावरून शहराची पत ठरणार. उत्पन्नाच्या स्त्रोतांबाबत बघायचे झाले तर, ते महानगरपालिकेचे स्वतःचे आहेत की पालिका उत्पन्नासाठी राज्य /केंद्र शासनावर अवलंबून आहे यावरून पुणे महानगरपालिकेचे आर्थिक स्वास्थ्य कळते.

स्थानिक स्वराज्य संस्थांसाठी आर्थिक स्वायत्ततेची निकड

शहराच्या विशिष्ट गरजा ओळखून विकास साधायचा म्हणजे पुरेसा ओघवता निधी स्त्रोत पाहिजे हे सर्वमान्य आहे. पण Sustainable economics / दीर्घकालीन अर्थशास्त्राच्या दृष्टीने केवळ आत्ता निधी असणे पुरेसे नाही, तर तो निधी तेवढ्याच प्रमाणात अथवा वाढीव प्रमाणात कायमच जमा होत राहील हे ही महत्वाचे. म्हणजे निधी बरोबरच 'निधीचा स्त्रोत' आपल्या ताब्यात आहे याची निश्चितता सुद्धा हवी.

कोणत्याही महानगरपालिकेला त्या शहराचा नियोजनबद्ध विकास घडवून आणायचा असेल तर आर्थिक, निर्णय व योजना स्वातंत्र्य असणे या जमेच्या बाजू मानल्या जातात. पालिका जेवढी श्रीमंत तेवढा शहराचा विकास हे साधे समीकरण आहे. उलटपक्षी पालिका जर कर्जबाजारी अथवा राज्य शासन तसेच केंद्र शासनाच्या अनुदानावर अवलंबून असेल तर विकासकामे रखडणार व नियोजन गडगडणार हे निश्चित.

केंद्रीय नियोजन आयोगाचेही हेच म्हणणे

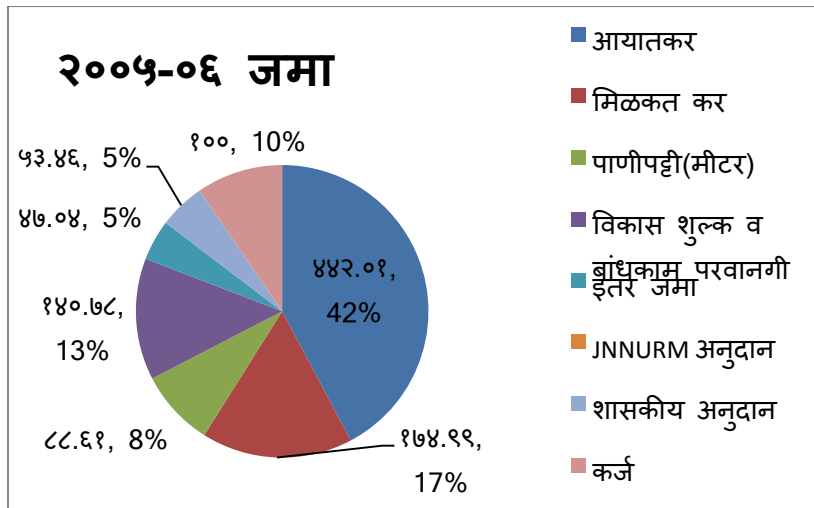
आर्थिक प्रगतीच्या उंबरठ्यावर 'DECENTRALIZATION' अर्थात विकेंद्रीकरण ची गरज मांडत असताना १२ व्या वित्त आयोगाने केंद्र सरकारने जास्तीत जास्त करांचे हस्तांतरण राज्य सरकारकडे करावे, त्याचप्रमाणे

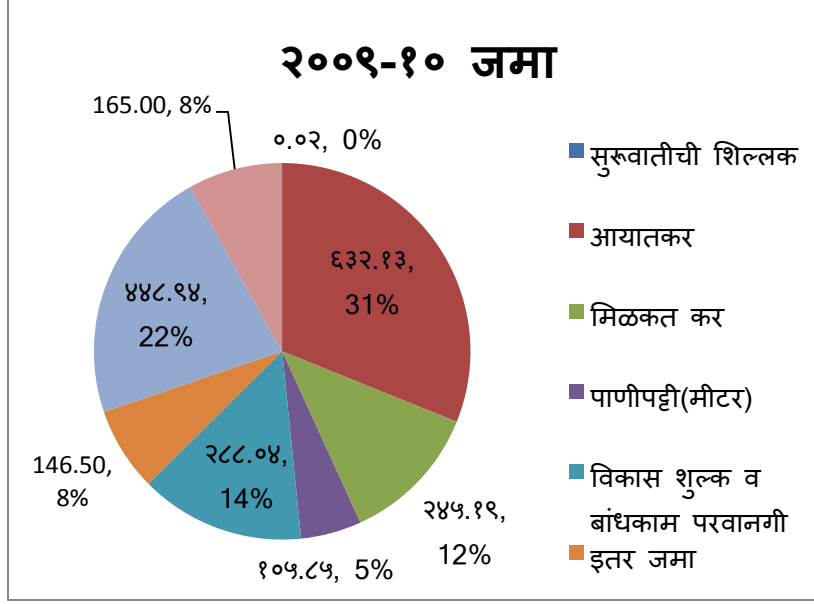
राज्य सरकारने त्यांच्या अखत्यारीतील स्थानिक स्वराज्य संस्थांकडे (महानगरपालिका, नगरपरिषदा) करावे असे सुचविले आहे. याचबरोबर स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी संकुचित होत चाललेली आपापली आर्थिक स्वायत्तता अबाधित राखणे हे अतिशय निकडीचे मानले आहे. पुणे शहर ज्या झपाट्याने वाढत आहे व 'METRO CITY' म्हणून उदयास येत आहे, अशा परिस्थितीत महानगरपालिकेला आर्थिक स्वायत्ततेच्या दिशेने पावले उचलावयाला हवी.

पुढे आपण महापालिकेच्या स्वतःच्या उत्पन्नाचा व राज्य व केंद्र शासनावरील अवलंबनाचा आढावा घेऊया-

पालिकेचे करांतून होणारे उत्पन्न

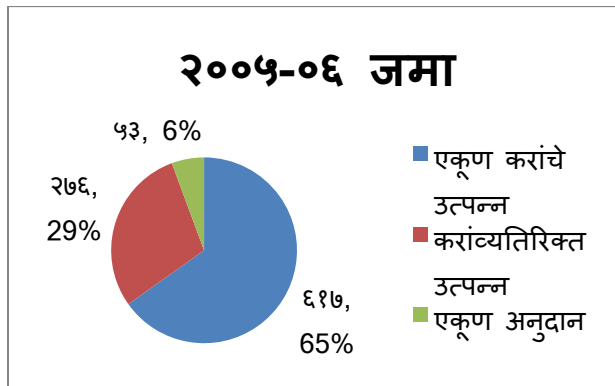
पुणे महानगरपालिकेच्या उत्पन्नामध्ये आयातकर / जकात (octroi) व मिळकत /मालमत्ता कर (property tax) हे दोन कर पालिकेची तिजोरी भरण्यात मोठा हातभार लावतात. पालिकेच्या एकूण उत्पन्नातील या दोन करांचे गेल्या काही वर्षातील (२००५-०६ ते २००९-१०) प्रमाण पाहता, हे (देशाच्या वाढत्या आर्थिक विकासाच्या पार्श्वभूमीवर) वाढायच्या ऐवजी कमी झालेले दिसते. महानगरपालिकेने ७० च्या दशकापासून शहराच्या भूसंपत्तीचे लेखापरिक्षण केलेले नसल्याने पालिकेला किती मिळकत कर जमा व्हायला पाहिजे हेच ठाऊक नाही. तसेच पालिकेच्या संकेतस्थळावर जाहीर केलेल्या मिळकत कर चुकव्या नागरिकांची भलीमोठी यादी पाहून कारणे स्पष्ट होतात. महानगरपालिका आपल्या या हक्काच्या उत्पन्नावर पाणी सोडताना पाहून महापालिकेचा हा निष्काळजीपणा व हलगर्जीपणा अधोरेखित होतो.

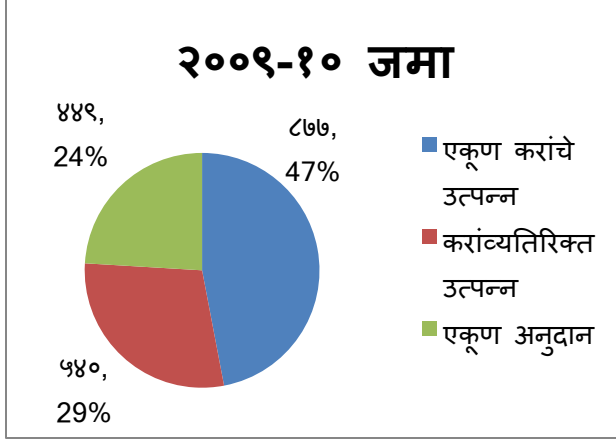

पालिकेचे करेतर उत्पन्न

महापालिकेचे करांव्यतिरिक्त उत्पन्न हे पाणीपट्टी, बांधकाम परवानगी (विकास शुल्क) व इतर जमा यांतून होते. हे उत्पन्नसुद्धा देशाचा व पर्यायाने शहराचा विकास एवढ्या वेगाने होत असताना वाढावयास हवे. परंतु 'करांव्यतिरिक्त उत्पन्न' मध्ये सकारात्मक वाढ झालेली दिसत नाही. शहरातील केवळ ३०% नळजोडांना मीटर बसविलेले आहे. पाणीपट्टीतून मिळणाऱ्या तुटपुंज्या उत्पन्नाचे (ज्यातून शहरावर होणाऱ्या पाणीपुरवठ्याचा खर्च ही बाहेर पडत नाही) हे प्रमुख कारण. तसेच शहरामध्ये एवढ्या मोठ्या संख्येने बांधकामे होत असून त्यातून मिळणारे महापालिकेचे उत्पन्न त्या प्रमाणात का वाढत नाही हे अभ्यासण्यासारखे आहे.

राज्य शासन, केंद्र शासन अनुदान - त्यावरील अवलंबन

२००५-०६ ते २००९-१० या वर्षांच्या कालवधीत महानगरपालिकेचे राज्य व केंद्र शासनाकडून मिळणाऱ्या 'एकूण अनुदाना' वरचे अवलंबित्व वाढलेले दिसते. शासनाकडून वाढत्या प्रमाणात अनुदान मिळणे यात गैर काही नसले तरी, त्यावर महापालिकेचे विकासखर्च अवलंबून असणे हे पालिकेच्या आर्थिक स्वातंत्र्यास धोकादायक आहे कारण येणाऱ्या अनुदानाची व त्याच्या कालमर्यादेची शाश्वती नसते.

अंदाजित आकडे व नक्की जमेचे आकडे

बजेट हे वर्षाच्या सुरुवातीस जमेचे व खर्चाचे अंदाज असतात. वर्षाखेरपर्यंत वास्तवात किती जमा होते व खर्च होतो हा अभ्यासाचा मुद्दा आहे. अंदाजित महापालिका उत्पन्नाच्या (महसुल जमेच्या) तुलनेत वास्तविक जवळजवळ ८०% च उत्पन्न (महसुल जमा) होतो असे अभ्यासाअंती निदर्शनास येते. याचा परिणाम लागलीच खर्चावर होतो. वास्तवात होणारी महापालिकेची एकूण महसुली जमा व वास्तविक एकूण खर्च हे बजेट मध्ये नमूद केलेल्या अंदाजित जमा व अंदाजित खर्चाचे आकड्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर विसंगती दिसते. ही बाब accounting च्या दृष्टीने अतिशय गंभीर आहे. 'राष्ट्रीय पालिका लेखाजोगा नियम पुस्तकात' दिल्याप्रमाणे खासगी क्षेत्रातील कंपन्यांप्रमाणे महानगरपालिकेने double entry accrual based accounting system चा स्वीकार करणे व जमाखर्चाच्या आकड्यांमध्ये वेळोवेळी होणाऱ्या फेरबदलांचा अहवाल (Budget Variance Report) सादर करणे अनिवार्य आहे.

कार्यक्षम महानगरपालिकांनाच जेएनएनयुआरएम चे सहाय्य

देशातील शहरे आधुनिक व सक्षम बनविण्यासाठीची केंद्र सरकारची महत्वाकांक्षी योजना जेएनएनयुआरएम-ज्यामध्ये हजारो कोटींचा निधी महानगरपालिकांसाठी मंजूर केला जातो, तोही त्या महानगरपालिकेची

आर्थिक कार्यक्षमता बघूनच. शहराच्या विकासासाठी जेवढा जेएनएनयुआरएम निधी आवश्यक आहे, तेवढाच तो मिळविण्यासाठी महानगरपालिकेची कार्यक्षमता आवश्यक आहे. गेल्या ७ वर्षांत पुणे महानगरपालिकेने जेएनएनयुआरएम निधीद्वारे शहराचा साधलेला विकास आपल्यासमोरच आहे.

पुणे महानगरपालिका- आर्थिक स्वास्थ्य

Fitch या पत मानांकन संस्थेने वित्तीय कामकाजाच्या आधारे पुणे महानगरपालिकेला AA असे मानांकन दिल्याने खासगी गुंतवणूकदारांकडून पतनिर्मिती करण्यात पालिकेला फायदा नक्कीच होणार आहे.¹ हे मानांकन पालिकेचे वार्षिक उत्पन्न व वार्षिक खर्चाचा ताळमेळ बसतो आहे व पालिका अगदीच कर्जबाजारी नाहीये हे बघून केलेले असणार. पालिकेच्या आत्तापर्यंतच्या बजेट चा अभ्यास करता, 'AA' हे मानांकन पालिकेच्या प्रचलित कार्यक्षमतेचा पुरावा नसून भविष्यातील कर्जे उभारण्यासाठी मिळविलेले एक फसवे प्रशस्तिपत्रक आहे अशी दाट शंका येते.

पुणे महानगरपालिकेने काय करायला हवे?

वर पाहिल्याप्रमाणे पुणे महानगरपालिकेने सद्यपरिस्थितीत आपले कर व करेतर उत्पन्न वाढविण्याबरोबरच (उदाहरणार्थ पाणीपट्टी मीटर बसविणे, भूसंपत्तीचे मापन, लेखापरीक्षण करणे इत्यादी) नव्याने करांची आकारणी केली पाहिजे.

Double entry accounting system- ज्याने महापालिकेचे आर्थिक व्यवहार सुस्पष्ट होऊन गुंतवणूकदारांना तसेच नागरिक करदात्यांना त्यांनी भरलेल्या कराच्या पैशाच्या मोबदल्यात महापालिका सोयीसुविधा पुरवित आहे की नाही के स्पष्ट होईल. याने परिणती कर उत्पन्न वाढण्यात व पतनिर्मिती होण्यात होऊन पुणे महानगरपालिका आर्थिक प्रगतीच्या दिशेने कूच करेल.

¹ <http://www.indianexpress.com/news/fitch-aa-rating-relief-to-pmc-administration/749016/>